

Romantizm ve Liberalizm

Hasan ÖZTÜRK*

Giriş

Siyaset ve iktisat teorilerinin önemli terimlerinden biri olan “liberalizm” kavramıyla, sanat/edebiyat akımları içerisinde yaygın etkinlik alanına sahip “romantizm” arasındaki içerik ilişkisini araştırmak ilk bakışta fantezi bir macera olarak görülebilir. Uygarlık tarihinin önceki uzun dönemlerine karşılık, çok önemli değişme ve gelişmeleri içeren kısacık birkaç yüzyıllık dönemine dikkatle bakılınca, liberalizmle romantizmin hazırlanış, zamandaşlık, savunulan temel bazı fikirler bakımından pek çok yakınlık taşıdığını görmek mümkündür. Romantizmin uzun süren mücadelesini zaferle taçlandıran Victor Hugo’nun; “romantizm, edebiyatta liberalizmden başka birşey değildir” sözü, liberal felsefenin sanat/edebiyat anlayışına da açıklık getirecek niteliktedir.

“Hakkında çok söz edilmekle beraber, bir düşünce geleneği olarak anlam ve değeri ülkemizde yeterince vurgulanmış olmayan bir entellektüel birikimin adı”¹ olan liberalizm, kökleri eski Yunan şehir devletine kadar uzanabilen bir düşünce geleneğinin ürünü olarak görülebilir. Cemaat, toplum veya millet adına hiçbir dayatmayı içermeyen liberalizmin temeli, “insan kişiliğinin birinci değer olduğuna

*Edebiyat Araştırmacısı

ilişkin varsayımdır.”² Hangi konuda olursa olsun, herhangi bir fikrin bireye empoze edilmesine karşı olan liberalizmin tarihiyle, bireyselliğin gelişimi ortak çizgide izlenebilir. Bu bakımdan, “Bireyciliğin tarihini incelemek demek aynı zamanda liberalizmin tarihini incelemek demektir”.³ İnsan, kendisi için iyi ve doğru olanı ancak kendi kabulleriyle belirleyebilir. İnsan, ancak bu tür özgür seçimlerinin sonucundaki davranışlarından sorumlu tutulabilir. Liberal düşünce, toplumsal birliktelikler adına bireyin bir araç olarak feda edilmesine, insanın amaç olduğu kabulüyle karşı çıkar. Özgürlüğü her şeyin üstünde tutulan bireyin, egoizmi sembolleştiren bencillığe yönelmediğini de belirtmek gerekir.⁴

“John Locke’un eserleriyle doğma devresine girdiği ve 18-19. yüzyıllarda gelişmesini tamamlayarak olgunlaştığı”nın kabulüyle, “ilk ve en temel talebi özgürlüğün bütün dallarıyla kazanılması ve korunması” olan liberalizmin, “özgürlükle olan içkin bağlantısı gözönüne alınarak basitçe özgürlükçü bir sosyal, siyasal, ekonomik sistemi ifade eden bir kavram olduğu söylenebilir.”⁵

John Locke (1632-1704) ve David Hume (1711-1754)’un temellerini oluşturduğu ve 17. yüzyıldan bugüne yorum farklılıklarıyla süregelen liberal düşüncenin içeriğine bakıldığında

da onun bir iktisat felsefesi olduğuna karar verilebilir.

“Liberal düşünceye yapılan katkıların çok önemli bir kısmının iktisat alanından geldiği hatırlanırsa”⁶ neticede “liberalizmin ilk filozoflarının iktisat dışı konulara yer vermelerine ve adalet, haklar, siyasal itaat gibi mevzular üzerinde yoğun mesai harcamalarına karşılık, sonraları liberal yazarların iktisadi konulara daha fazla ağırlık verdikleri görülmüş ve belki bu yüzden zamanla liberalizmin sırf iktisadi bir teori olduğu yolunda kanaatler oluşmuş”⁷ olması anlaşılabilir. “Doğal haklar” teorisiyle John Locke, birey özgürlüğünün öne çıkarılmasıyla Immanuel Kant (1724-1802), gözlem ve deneye özel bir önem vererek insan aklının sınırlarını genişleten David Hume, “akıldan ziyade tabiata dayanan kompleks ahlâk ve politika teorileri” kurmaya çalışan Adam Smith (1723-1790), liberal felsefenin özünü oluşturan özgürlük kavramına yeni boyutlar getiren John Stuart Mill (1806-1873), işlerin doğal akışına bırakılmasını isteyen Herbert Spencer (1820-1904), bireylerarası ilişkilerin gönüllü olması gerektiğine verdiği öncelikle Ayn Rand (1905-1982), özgür toplumun merkezinde yer alan kendiliğinden düzen ve piyasa ekonomisini savunan F.A. Hayek (1899-1992) ve başka birçok filozofun fikirleriyle beslenen liberalizmin kapsamı da temsilcilerine paralel olarak geniş bir çerçeveyi oluşturur. Bu açıdan bakıldığında, “klasik liberalizmin literatüründe düşünürlerin sözünü ettiği ve teorinin belli başlı unsurları olarak zikrettiği şeylerin doğal hukuk, doğal haklar, adalet (sosyal adalet değil), özgürlük (negatif), doğal düzen, piyasa ekonomisi, bireycilik, özel mülkiyet, devletin sınırlılığı, sorumlu devlet, kuvvetler ayrılığı, devletin ahlâk alanına çekilmesi, kanun hakimiyeti, özel hayatın dokunulmazlığı, müsamaha, beşeri ilişkilerde zora kesinlikle karşı olma, beşeri ilişkilerin gönüllülüğü, gönüllü işbirliği, sözleşme özgürlüğü, rızaya dayanan yönetim, evrim, liberal rasyonalizm veya kurucu rasyonalizmin reddi, barış, barışçıl ve

parça parça değişim vb. kavram ve kurumlar olduğu görülmektedir.”⁸ Liberal felsefenin içeriğini oluşturan bu geniş yelpazedeki kavramlar, “birbirleriyle mantıksal bağlara sahiptir ve bazıları diğerlerinden çıkarılabılır. Dolayısıyla, bu durumu dikkate alarak klasik liberalizmin dört temel unsurunun olduğu söylenebilir: Bireycilik, özgürlük, kendiliğinden düzen ve piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet.”⁹

Bir Tepki Olarak Romantizmin Doğuşu, Gelişimi

Özgürlük ve bireysellik temalarını özellikle vurgulamaları bakımından liberalizmle yakınlığı olan romantizm, ancak kendisinden önceki edebiyat akımlarının bilinmesiyle anlaşılabilir. Toplumsal hayatın birer yansıması olarak görülebilecek edebî akımlar, neticede bir önceki anlayışa tepki olarak doğmuşlardır. Bir önceki akımın eksiklerini tamamlayacak yeniliklerle ortaya çıkan yeni edebî anlayış da bir süre sonra toplumsal hayatın tercihleri doğrultusunda, doğacak yeni bir oluşuma zemin hazırlayacaktır. “Yazın akımlarını bir süreç olarak ele almak, evrimlerini hem metne hem de toplum ve tarihe dönük yaklaşımlarla incelemek”¹⁰ gerektiğinden romantizmin liberalizmle bağlantısını kurarken önce romantizmin tepkisel doğuşuna sebep olan klasisizme, ardından da romantizmin fikri altyapısını oluşturan aydınlanma felsefesine kısaca bakmak gerekecektir.

Klasisizm, Fransa’da genel çizgileriyle XVII. yüzyıl boyunca etkinliğini sürdürmüş olan bir edebiyat akımının adıdır. Kuralcı ve merkeziyetçi bir anlayışın egemen olduğu bu akım, sanatçının yaratma özgürlüğünü sınırlamıştır. Sanatçı istediğini değil istenileni anlatmakla yükümlüdür. “Dekoru, kostümü, tarihi veya mahalli rengi dikkate almayan klasik edebiyat, kaba saydığı Ortaçağ’a, çok garip bulduğu yabancı ülkelere de ilgi göstermez. Bu bakımdan evrensel olduğu için milli de değildir.”¹¹

Kökenlerini, Rönesansın hümanist anlayışında bulacağımız klasik akım iki aynı kanalla Fransa'da yerleşmiştir. Klasik akımı besleyen kaynaklardan ilki Fransa'nın XVII. yüzyıldaki sosyal, siyasal yapısının durumu, diğeri de Descartes rasyonalizmidir. Rönesansın devamı da gelişen hümanist ve reformist görüşler, sanat ve edebiyatta olduğu kadar dinî hayatta da yepyeni anlayışlar getiriyordu. Luther'le (1482-1546) başlayan Calvin'le (1509-1564) gelişerek bütün Avrupa'yı sarsan "dinî sorgulamalar" Fransa'yı da etkilemiştir. XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl başlarına kadarki din savaşlarında yorgun düşen Fransa, XVII. yüzyıla mutlak monarşiyle girecektir. Yeni hayat her alanda disiplinli ve merkezîyetçi bir yapıdan yanadır. Richelieu ile XIII. Louis'nin yöntem konusundaki anlaşmalarıyla sağlam temellere oturtulan mutlak monarşi, Kardinal Mazarin'in bu amaçla yetiştirdiği XIV. Louis'nin iktidarıyla XVII. yüzyıl Fransa'sına damgasını vuracaktır. XIV. Louis, otoriter yönetim konusunda devraldığı mirası zenginleştirerek devletle kralın kimliğini birleştirir. Bundan böyle her türlü güç, halkın ve parlamentonun isteği olmaktan çok sadece Tanrı karşısında sorumlu olacak krala verilen tanrısal bir hak olarak görülecektir. Ne tuhaftır ki klasik akımın en güçlü dönemi de XIV. Louis'nin iktidar yıllarıdır. Boileau'nun klasik akımın ilkelerini belirleyen *Art Poétique* adlı eseri de bu dönemde, 1674'te yayımlanır.

Edebiyatta klasik akımın yerleşmesinde Descartes (1596-1650), Spinoza (1632-1677), Leibniz (1676-1716) gibi rasyonalist filozofların da önemli etkisi vardır. Klasik akımın akla dayalı bir anlayışı benimsemesi XVII. yüzyılın akılcı felsefesiyle sağlanmıştır. Rasyonalist filozofların "herkes için doğru olan bir bilgi" olması sebebiyle matematiksel bilgiye önem verişleriyle klasik akımın konu seçiminde kişilere göre değişmeyen her yerde geçerli kuralları belirlenecektir.

Dayanak noktası olarak akıl, gerçek ve ta-

biat (taklit edilmek üzere) üçlüsünü benimseyen klasik akımın ilk dönemi (1598-1650), tiyatroyu kutsallaştıran Corneille (1606-1684)'in gücünü göstermeye başladığı zamandır. Klasik akımın sistemleşmesinde etkisi önemli olan Fransız Akademisi de bu dönemde kurulur. Descartes rasyonalizminin kurucu etkisi de bu ilk dönemdir. "Bir yapı, hoş bir şeyle ve insanların genel beğenisine uygun bir tadla dolu değilse, az sayıda bilen kişice beğenilse de boşunadır, hiçbir zaman iyi bir yapıt sayılmayacaktır; sonunda ise bilen kişilerin kendileri onu beğenmekle yanıldıklarını açıklamak zorunda kalacaklardır" diyen Boileau (1636-1711)'nun klasik akımın kurallarını belirlediği ikinci dönem (1651-1680), klasisizmin en güçlü dönemidir. Racine (1639-1699), Moliere (1622-1673), La Fontaine (1621-1695), Bousset (1627-1704) bu yükseliş döneminde öne çıkmışlardır. Klasisizmin üçüncü dönemi (1680-1715), doğal olarak bir düşüşün işareti sayılacaktır. Klasik akımla özdeşleşen mutlak monarşinin uygulayıcısı XIV. Louis'nin iktidarı, yüzyılın sonlarına doğru zayıflar, vaktiyle gücünü gösterememiş olan libereğin yazarların (Fontenelle, Bayle) da öne çıkmaya başlamasıyla arayışlar ve eleştiriler gündeme gelir. La Bruyere (1645-1696) ve Fenelon (1651-1715)'un son döneminde temsil ettiği klasisizm, XIV. Louis'nin 1715'te ölümüyle, yeni anlayışlara zemin olmak üzere sahneden çekilir.¹²

Aydınlanma ve Romantizm

XVIII. yüzyıl "Aydınlanma Çağı"dır. Filozof Kant'ın ifadesiyle, "insanın, aklını kendisinin kullanmaya başlaması" olan Aydınlanma felsefesi, kökeni eski Yunan'a uzanan Rönesansla başlayıp XVIII. yüzyıl boyunca gücünü gösteren bir düşünce gelişimi hareketidir. Bu yüzyılda bilimsel düşünce önem kazanırken aklın gücünü üstün gören eleştirel görüş de oldukça yaygınlık kazanır. İnsanın mutluluğu için yeni yöntemler/düşünceler aranırken otoriter yönetimler de sorgulanır. Bu yeni dö-

nemde din, hukuk, eğitim, bilgi ve devletle ilgili tartışmalarda bireyin toplum içindeki ve devlet karşısındaki özgürlüğü ön plana çıkarılır. “Onsekizinci yüzyılda hem Amerika hem de hemen hemen Avrupa’nın her tarafında etkili olan ve geleneksel olarak İngiliz Devrimi’yle başlatılıp, Fransız Devrimi’yle bitirilen felsefî bir hareket ve sürece gönderme”yle “amacı insanları esasta kötü ve köleleştirici olduğuna inanılan eski dönemden kurtararak yine esasta iyi ve özgürleştirici olduğu kabul edilen aklın düzenine sokmak olan¹³ aydınlanma çağı, aydınlanma felsefesi ve akıl çağı gibi adlarla da anılmaktadır.

Aydınlanma felsefesinin temel vurgusu, bilginin özünü oluşturacak olan deney üzerindedir. Bu dönemde insanın dünyası (Locke’un dış ve iç deney metodu) konu edilirken tabiat insanın önüne keşfedilecek bir hazine olarak çıkarılmıştır. Unutmamak gerekir ki, “bu felsefenin baş özelliği lâik bir dünya görüşünü kültürün her alanında gerçekleştirmek istemesidir.”¹⁴

XVIII. yüzyıl aydınlanmasının kaynağı İngiltere’dir ve bu felsefenin kurucusu da John Locke’tur. Hoşgörü kavramına dayanarak akıl dini/doğal din ile Hıristiyanlığı uzlaştırırken bilimle din arasında hoşgörü¹⁵ köprüsünü de kuran John Locke, her durumda birey özgürlüğünü vurgulayarak merkezi otoriteyi sınırlamıştır. Locke’un ardından George Berkeley (1685-1753) ve David Hume da İngiliz Aydınlanmasının öncüleridir.

XVIII. yüzyıla XIV. Louis’in son döneminde giren Fransa, çok gergin bir dönemi yaşamaya başlar. Baskı aracı vergiler artar; bu arada merkezi yönetim gücünü kaybetmiş görünmemek için adalet, özgürlük, hoşgörü, eleştiri vb. kavramları gündemin dışında tutmaya çalışmaktadır. Böylece “sakin bir araştırma havası içinde gelişen” İngiliz aydınlanmasına karşılık doğal olarak “Fransız aydınlanma felsefesi kökten bir savaşım felsefesi” olur ve

“bu gerginlik sonra Fransız Devrimi’ne yol açar”¹⁶

Latince yerine ulusal dillerin öne çıktığı yazmayı savunan aydınlanma felsefesinin önemli özelliklerinden biri de çağın özünü edebiyat eserleriyle yansıtmaya düşüncesidir. Romantizme altyapı oluşturulan bu dönemde edebiyat eserleri arasında roman türünün özel bir önem kazandığı görülmektedir. İngiliz edebiyatında Jonathan Swift (1667-1745), Daniel Defoe (1661-1731), Samuel Richardson (1689-1761), Henry Fielding (1707-1754), William Blake (1757-1827) gibi sanatçılar yanında Fransa’da aydınlanma filozofları- Voltaire, Montesquieu, Rousseau- edebî etkinlikleriyle de tanınmışlardır. Alman edebiyatında Lessing (1721-1789), İtalyan edebiyatında ise Carlo Goldoni (1707-1793), aydınlanma felsefesine edebî katkıları olan insanlardır.¹⁷

Sonuçta, “Aydınlanma Çağı” dediğimiz onsekizinci yüzyılın en belirleyici özelliği feodal ve monarşik düzenin yapısını değiştirmek, toplumda özgürlüğü, eşitliği ve kardeşliği egemen kılmak diye özetlenebilir. Nitekim bu yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Fransız İhtilâli bu ana düşünceden kaynaklanmıştır, temelde. Bu ihtilâlle birlikte dünya edebiyatında yeni bir evre başlamıştır: Coşumculuk (romantizm)”¹⁸

Romantizmin Genel Özellikleri

XIX. yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran romantizm, bir başkaldırı edebiyatıdır. Klasik edebiyatın kuralcılığıyla XVIII. yüzyılın sıkı akılcılığına bir tepki olarak gelişen romantizm, Alman ve İngiliz edebiyatının ürünü olmakla beraber, ihtilâl sonrasının Fransa’sında güçlenme ve yayılma imkânı bulmuştur. XVII. yüzyıl klasik edebiyat anlayışının son örnekleriyle girilen XVIII.yüzyıl, aynı zamanda XIX. yüzyıl romantizminin altyapısının da olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, aydınlanma felsefesinin çizgi dışı filozof yazarı Rousseau’nun,

romantizmin hazırlanışındaki etkilerini gözardı etmemek gerekir. Bu nedenle romantizmi, hedef aldığı klasisizm gibi sadece Fransa'yla ilgili bir edebî hareket olarak görmek yerine öncelikle Almanya ve İngiltere olmak üzere Fransa'yı da içine alan, XIX.yüzyılın ortak bir Avrupa hareketi olarak anlamak gerekir.

Romantizm, hemen her konuda karşı olduğu klasik akımın Grek ve Latin kültürünü kut-sallaştırmasının aksine, yabancı edebiyatlara özel bir önem verir. Suut Kemal Yetkin, romantizm kelimesinin kökenini verirken aynı zamanda hareketin kaynağını da belirtir: "Fransa'da doğmamış olan romantizm kelimesi XVIII. yüzyılda Almanya'da klasisizme karşı uyanmış bir eğilimin Almanca deyiimi olan "die romantik" kelimesinden gelmektedir."¹⁹ Alman edebiyatında Goethe (1749-1832) ve Schiller'in (1759-1805) romantizme zemin hazırlayan eserlerinden sonra romantik teorinin kurucuları F. Schlegel ve W. Schlegel kardeşlerden sonra J. Ludvig Tieck, Heinrich Heine gibi isimler de romantizmin öncüleri olarak görülebilir. Doğa sevgisini önemli bir konu olarak işleyen Alman edebiyatı ve romantizmin Fransa'ya taşınmasında Madame de Stael (1766-1817) etkin bir rol oynamıştır. İngiliz edebiyatının şiir ağırlıklı romantizminin öncülerinden Wordsworth, Coleridge, Shelly, Byron, Keats ve romancı Walter Scott, Fransız romantizmine esin kaynağı olurlar. İngiliz şiirinin Fransız edebiyatına taşınması görevi ise Chateaubriand'ın (1768-1848) olacaktır.

Çok yönlü tartışmaların odağı durumunda olan Fransız İhtilâli, birey merkezli yeni bir anlayışı getirmiştir. Birey, kendi başına bir değerdir ve kendisine ait özgürlük alanında hakkını kullanmalıdır.²⁰ Bu durum, birey olma özelliğini kişiliğiyle bütünleştirmesi gereken sanatçılara yazma serbestliği getirmiştir. Klasik edebiyatın, eserinde görünmesini yasakladığı sanatçılar kişisel duygu ve düşüncelerini birden çok edebî türle anlatma cesareti kazanmışlardır. Sanat da özü itibarıyla özgürlük değil miy-

di?

Romantizmin özellikle melankolik yönünün gelişimi, ihtilâl sonrasındaki Fransa'nın bunalımlı durumuna bağlanabilir.²¹ Alfred de Musset'nin ifadesiyle, "asrın hastalığı" olan bu ümitsizlik, yaşamaktan nefret ve kaçış yine aynı şairin, "eskiden ne varsa artık yok; ilerde ne olacaksa daha olmadı" sözlerindeki tedirginlik ortamından kaynaklanmaktadır. "Eskiden olup da artık olmayan, 1789 öncesinin toplumu, kurumları ve inançları, ilerde gerçekleşecek olup da daha gerçekleşmemiş olansa, korkulan ya da umut bağlanan, ama ne olacağı, nasıl olacağı bilinmeyen bir gelecektir. Bu nedenle, devrim sonrasının insanları bir tür boşluk içindedirler. Devrim öncesinde, iyi ya da kötü, ama temel ilkesi tartışılmayan bir düzen içinde yaşamıştır insanlar; o zamana kadar, değiştirilmesinden değil ancak düzeltilmesinden söz edilebilen bu düzende, kişinin tutabileceği yollar üç aşağı beş yukarı önceden çizilmiş, tinsel ve özdeksel değer ölçüleri önceden verilmiştir. Ülkeyi "tanrısal hak"la yönettiği varsayılan kralın öldürülmesinden sonra "halkın tanrılığı" kurulamadığı gibi, toplumun kurumları da yüzyıllardır kazandıkları aşkınlıktan yoksun kalırlar. Kutsallık anlam ve erim değiştirir, herkes için geçerli bir "kutsallık" yoktur artık: "Kişi artık ölümsüz tanrılar önünde yalnız değildir. Başka insanların, kardeşleri sandığı ama gerçekte karşıtları olan ve yenmesi gereken insanların arasında yalnızdı" der Barberis. Bu durumda ne kesin ilkelere, ne sürekli kurumlardan, ne de durmuş oturmuş düşünce ve inançlardan söz edilebileceğine göre, bireyciliğin bütün düzlemlerde gittikçe artan bir önem kazanarak herşeyin önüne geçmesini doğal bir sonuç olarak görmek gerekir. Bireyselliğin bu denli önem kazandığı bir ortamda, kişisel çıkar çabalarının gittikçe yoğunlaşması ne oranda doğalsa, kendini alabildiğine yalnız bulmaya başlayan bireyin başkaldırı ya da kaçışa yönelmesi de o oranda doğaldır. Ne olursa olsun, çağın sanatçılarının önde gelenleri, kökeninde öncelikle kaçma ya da başkaldırı tepki-

si bulunan bir “yabancıllığa” (exotisme) yönelirler.”²²

Romantizmin tarihine bakıldığında edebiyat akımı olarak XIX. yüzyılın ilk yarısında etkili olduğu görülmektedir. Önceki yüzyılda bir hazırlık dönemi olduğu gibi XIX. yüzyılın ortalarından sonra da bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.

Kişiliği, yabancı edebiyatlara olan ilgisi ve Fransa’ya soktuğu devrimci fikirleriyle Madame de Stael, yeni bir edebiyat anlayışının müjdecisi ve hazırlayıcısıdır. Hemen yüzyılın başında 1800’de yayımlanan *De la Litterature*²³ adlı kitabıyla yeni oluşumun kurallarını belirlemeye çalışır. İnsan aklı gelişip zenginleştiğine göre edebiyatlar da gelişip zenginleşeceklerdir görüşünde olan Stael’e göre edebiyatla kurumlar arasında ilişki vardır ve edebiyat, “özgürlüğün yerleşmesi ve korunması için” gereklidir. Edebiyat için mitolojiden vazgeçerek doğaya yönelmek gerekir. Stael’den iki yıl sonra, *Le Genie de Christianisme* adlı kitabında Chateabriand, romantizmin temelinde “en şiirsel din” olan Hıristiyanlığın olacağını, gizliliğin romantizmde önemli yeri olduğunu, duygu ve düşüncelerin temelinde doğanın olması gerektiğini, romantizmin bireysellik anlayışını öne çıkardığını vurgulamış²⁴ ve bu söylediklerini de eserlerinde uygulamıştır. Stael’le Chateabriand’ın düşünce olarak savundukları yeni edebiyat anlayışına uygun edebiyat eserleri vermeleri ve yabancı edebiyatların öğrenilmesini savunmaları sonucunda Walter Scott’un tarihi sevdiren romanları, Schiller’in dramları ve Byron’un şiirleri de Fransızca’ya çevrilince yeni oluşum bir bütünlük kazanmaya başlar. XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde duygusal hikâyeleriyle tanınan Charles Nodier (1783-1844) ve sonradan sosyal romantizme yönelecek şair Lamartine’in (1790-1869) eserleriyle romantizm zafere doğru yürüyecektir.

Romantizmin bir edebiyat akımı olarak kurumsallaşması, Charles Nodier’in müdürü bu-

lunduğu Arsenal Kitaplığı’nda çevresine romantik yazarların toplanması sonunda olur. Romantizmin teorisini kimliğiyle ünlenecek olan Victor Hugo (1802-1885), bu toplantılara katılarak rüşdünü ispatlarken, 1827’de *Cromwell Önsözü*’yle adını duyurur. Romantik akımın manifestosu olmak amacıyla yazılan bu önsöz, romana özel bir önem vermekle beraber edebî türlerin birbirinden ayrılmadan kullanılması gerektiğini de özellikle vurgular. Bu önsöz açıkça, resim, müzik gibi diğer sanat alanlarında da kendisini gösteren romantizmin, rakibinden alacağı öcün yine de onların kutsallaştırdığı tiyatrodaki olacağını göstermektedir. Kendisi de romantik şiirin temsilcilerinden olup, sonradan “sanat için sanat” ilkesine bağlı kalarak parnas ekolünü kuracak olan Theophile Gautier (1811-1872), “Cromwell”deki önsöz Sina Dağı’nda söylenmiş buyruklar gibi gözlerimizin önünde parlıyordu” diyerek ekliyor: “Protestanlarda Kutsal Kitap, Müslümanlarda Kur’an bundan daha büyük saygı görmemiştir. İçinde romantik doktrin özünü bulunan bu kitap gerçekten bizce en önemli kitaptır.”²⁵ Victor Hugo’nun 1830’da yazdığı ve aynı yıl oynanan “Hernani Savaşları” olarak da dönemin hareketliliğini yansıttak şekilde edebiyat tarihlerine geçmiştir.

1830, aynı zamanda Fransa’daki yeni bir iktidar değişikliğinin tarihi, otoriter Louis Philipp’in monarşi iktidarındadır. Aynı yıllar Avrupa’da sosyalist hareketlerin de görülmeye başladığı dönemdir. Siyasal ve sosyal olaylar edebiyatı yakından etkileyince romantiklerin yolları da yavaş yavaş ayrılmaya başlar. Hugo’nun çevresinde toplanarak birlikte Hernani ile zafere koşan romantikler, farklı anlayışlara yönelince 1830’dan sonra “sosyal romantizm”²⁶ anlayışı benimsenecek, Lamartine, şiirin “toplumun ve halkın sorunlarının sözcüsü” olması gerektiğini söyleyerek vaktiyle savunduğu duygusal/bireysel anlayıştan uzaklaşacaktır. Aynı anlayışa A. Vigny’den sonra Victor Hugo da şiirleri ve romanlarıyla katılacaktır. Duygusal romanın öncüsü George Sand, bundan böyle

sosyal romanlar yazmaya başlayacaktır. 1843, Hugo'nun *Kızın Ölümü*, *Burgaves* adlı dramının başarısız temsili ve aynı zamanda romantizmin de sonu olacaktır.

Sonuç: Romantizm ve Liberal Perspektif

"İnsanın irade yeteneğine sahip olduğu prensibinin kabulü üzerinde bina olan bir sanat kategorisi"²⁷ olarak kabul edebileceğimiz romantizmin edebiyat anlayışıyla liberal felsefenin önemli bazı vurgulamaları arasında yakınlıklar kurabilmek için birey, özgürlük ve doğa üç önemli noktadır. Romantizm ve liberalizmin bu üç konudaki tavrını belirleyebilmek bir bakıma orta paydayı bulmak olacaktır.

Romantizm, muhalifi olduğu merkezîyetçi klasik akımın tam aksine kişisel duygu ve düşünceye önem verir. Birey, kişisel iradesiyle vardır ve kendisine ait olanı anlatabilmelidir. Bu bakımdan romantik yazar, eserinden sıyrılp çıkmak yerine herhangi bir kahramanıyla özdeşleşebilir. Elbette ki bu, başkalarından söz edilmeyeceği anlamına gelmez. Romantizmin, "insan kendinin birey olarak bilincine vardığı sürece, evrene tâbî oluşunu hissetti"²⁸ görüşüyle liberalizmin bireyselliği özde aynıdır: Birey, kolektif kabuller uğruna feda edilmek yerine kendi ayakları ile üstünde durmayı başarmalıdır. Klasik akım özelin yerine geneli, somutun yerine soyutu ölçü olarak alıp, "insanlık" kavramına önem verirken onların, "evrensel ve soyut hakikat ile bağdaşmadığı için sanatlarından attıkları dış çizgiler, romantiklerin elinde bireyi belirten gerekli bir vasıta"²⁹ olunca "Değişik özellikler gösteren, İngiltere ve Almanya'da Fransa'dan daha önce ortaya çıkan bu çoşumculukların ortak eğilimi, yazın tarihinde ilk kez "birey"i evrenin merkezine yerleştirmeleri",³⁰ olacaktır. Sanatçı yaratmak için birey olmak zorundadır. Romantizmin yaratıcı birey olarak gördüğü sanatçı, yaşadığı çevreyi, hayatı kendi "ben"iyle algılayan, yorumlayan ve sonuçta da üreten bir ki-

şidir. Liberal felsefe de toplumsal iyiler/doğrular adına kurban edilmeyen, kendisine birtakım doğrular dikte edilmek yerine kendi doğrularını kendi çabalarıyla bulma yolundaki birey anlayışından yanadır.³¹ Bu açıdan bakılınca birincisini kaçışın "yalnız" bireyi, ikincisini de toplumdan soyutlanmış "bencil" birey olarak görmek doğru bir yaklaşım sayılamaz. Her ikisinin de ortak özelliği kişisel iradeleleriyle seçen, seçtiklerinden sorumlu olan, tasarlayan ve yaratan kişiler olmalarıdır.

Romantizm, sanatçıya geniş bir hareket alanı sağlayarak sanatta özgürlüğü savunur. Sanatçı, merkezî gücün belirlediği kuralların baskısından kurtuldukça özgün eserler üretebilecektir. Bu amaçla, işe edebiyat türlerinin birleştirilmesiyle başlanmış, sanatçı istediği türde eser verme özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Tiyatrodaki üç birlik kuralı yıkılarak bu alana da toplumun bütününe yansıtacak canlılık getirilmiştir. Yunan ve Latin kültürüne bağlı kalmak yerine yakın tarihle ilgilenme özgürlüğünü kazanan sanatçı milli duygularını geliştirme ve kendi dilini kullanma şansını yakalayacaktır. Klasik edebiyatta olduğu gibi iktidar güçlerinin adamı olmak yerine romantikler kendilerine önem vererek yazma özgürlüğünü önemsemişlerdir. Romantizmin öncüsü ve ateşli savunucusu Stael, edebiyatın gelişmesi, yani düşünme ifade sanatının ilerlemesi, hürriyetin yerleşmesi ve devamı için zaruridir"³² derken, Victor Hugo da bildiri/önsözünde, "çağımızda özgürlüğün ışık gibi her yere girip de dünyada doğuştan en özgür şeye, düşünce olgularına girememesi yadırgatıcı olur. Kuramları, yazın bilimi, dizgeleri yıkalım. Sanatın yüzünü örten bu köhne alçı kaplamaları sökelim",³³ diyerek romantik sanattaki özgürlük anlayışını belirtirler. Liberalizm de, "bireylerin kendileri için iyi olan hayat tarzlarını onların özgür olmalarına bağlı",³⁴ olduğunu kabul edilişle benzer bir özgürlük anlayışını vurgular. Ancak özgür birey yaptıklarından sorumlu olur görüşüyle liberalizm, sanatta sıradanlığı reddeden romantizmle aynı noktayı

vurgulamış olur.

Romantik sanat anlayışını, yeniden tabiata dönüş olarak anlamak mümkündür. Rönesansla birlikte başlayan tabiata yöneliş, Chateaubriand ve Lamartine'in eserleriyle tabiatı yaşamın kaynağı olarak görmeye dönüşür. Romantik sanatçıların ilham kaynağı doğa, klasik edebiyatta olduğu gibi yalnızca taklit edilmekle kalmaz. Keşfedilmemiş doğal güzellikler, sanatın ve yaşamın yeni kaynağıdır. Edebiyatı gerçeğin hizmetinde gören romantik anlayış, hizmet edilecek gerçek olarak da doğaya öncelik verir.

Romantik edebiyatın doğaya yönelişi, sıkılan ruhun yeni bir sığınak arayan sanatçı/bireyin aradığı avuntuyu doğal güzelliklerde bulmasındadır. Doğaya karşı duygusal/psikolojik anlamdaki bu yöneliş kuşkusuz önemli bir etkidir. "Toplum içinde sıkılan, uygarlığın gittikçe daha yaşanmaz bir duruma getirdiği kentlerin gürültü ve kargaşasında bunalan, yalnız ve anlaşılmamış kişinin en yakın, en güvenilir sığınağıdır. Sanatçı, toplumla bağları zayıfladığı oranda doğaya yaklaşır, insanlar arasında bir türlü bulamadığı yalnızlığı, rahatlığı ve dinlenişi doğada bulur, hatta toplumuyla kuramadığı iletişimi doğayla kurarak bu iletişimde toplumsal yalnızlığının acısını çıkarır. (...) Değişik biçimlerde de olsa, Vigny'den Musset'ye Balzac'tan Stendhal'e kadar bütün coşumcular paylaşır bu eğilimi."³⁵

Romantizmin tabiata yönelişinde, liberal felsefenin özünü oluşturan ve Locke'un sistemleştirdiği doğal hukuk/ sosyal sözleşme durumunun da etkili olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Suut Kemal Yetkin'in, Rousseau sosyal hayatta itibarını kaybeden bir insanlığın düşkünlüklerine tabiat halini karşı koyarken, öncüsü bulunduğu romantizm, ilk çağların saf tabiatında doğan, hünerin bozmadığı o içten eserlere dönüyordu"³⁶ sözleriyle vurguladığı bu "saf tabiat" anlayışının özünde bireyin "do-

ğal haklar"ı gerçeği vardı. "Liberal öğretimin klasik Locke'cu biçiminde, haklar doğal hukuk ve sosyal sözleşme anlayışına bağlı olarak temellendirilir ve savunulur. Buna göre, insanlar siyasal toplum öncesi dönemde eşit ve özgür olarak yaşıyorlardı; bu doğa halinde herkes kendi istek ve amaçlarını serbestçe yerine getiriyor ve bu etkinliklerinde doğa yasası ile bağlı bulunuyorlardı. Bu sayede, doğa halinde bir düzen ve güvenlik durumu söz konusuydu. Ne var ki, doğal hakların egemen olduğu bu dünyada akla aykırı hareket ederek, doğa yasasını çiğneyenler de çıkmaktaydı. Bundan dolayı doğa durumundaki insanlar haklarının güvence altında olduğu uygar-siyasal hayata geçmek ihtiyacını duyarak, aralarında bir sözleşme yapmışlardır. Bu şekilde kurulan siyasal yönetimin (government) temel amacı ve görevi; tabiatıyla, sözleşme-öncesi durumdaki doğal hakları korumaktır: Locke, bu hakların "hayat, hürriyet ve mülkiyet" ile bunların türevleri olduğunu ileri sürmüştür."³⁷

"Tabiatı sadece güzel olduğu için değil Tanrı'nın ülkesi olarak kabul ettikleri için seven"³⁸ romantiklerin din anlayışı sevgiye ve hoşgörüye dayalı bir yaklaşımdır. Bu sanatın özünde de insanın sonsuza ulaşma özleminin bir ifade aracı olan Tanrı sevgisi vardır. Romantizmin bu yaklaşımıyla, doğal din/akıl diniyle Hıristiyanlık arasında hoşgörü köprüsünü kuran aydınlanmacı liberal filozof John Locke'un tutumu birbirine yakındır. Sanat alanında Hıristiyanlık ve onun kutsal kitabından ilham alacak romantizm ile sosyal/siyasi bir felsefe olan liberalizmin din konusundaki ortak tavrı, aydınlanmacılığın ve Fransız İhtilâli'nin militan bir din karşıtlığını benimsemiş olmalarıdır denilebilir.

Benzer birtakım özelliklerini vurgulamaya çalıştığımız romantizm ve liberalizmin uygarlık tarihine -hediye ettikleri kavramlarla- önemli katkıları olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Liberalizmin, iktisat dışı alanlara, katkılarıyla yaygınlık kazanacağını varsaydığı-

mızda bu alanların başında hiç kuşkusuz edebiyat olacaktır. Çok genel çizgileriyle romantizmi, ilkeleri bakımından liberalizmin sanata yansımaları olarak görebilirsek liberal öğretiyi ilgili entelektüel çabanın sanatı ve özellikle edebiyatı gözardı etmemesi gerektiğini düşünüyorum.

NOTLAR

1. Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.15.
2. Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s.16
3. Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.150.
4. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Mustafa Erdoğan, "Liberal Bireyciliğe İtirazlar Üstüne", *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, LDT Yayınları, Ankara, 1995.
5. Atilla Yayla, *a.g.e.*, s. 144.
6. Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 16.
7. Atilla Yayla, *a.g.e.*, s. 148.
8. Atilla Yayla, *a.g.e.*, s. 148.
9. Atilla Yayla, *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 137.
10. Nedim Gürsel, "Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/İdeolojik Yapının Yeri", *Türk Dili*, Ocak 1981, s. 4.
11. Suut Kemal Yetkin, *Edebiyatta Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 19.
12. Klasik akımla ilgili olarak burada genel bilgiler verilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Suut Kemal Yetkin, *Edebiyatta Akımlar*; Cemil Göker, *Fransa'da Edebiyat Akımları*, DTCF Yayınları, Ankara, 1982; Tuğrul İnal, "Klasisizm", *Türk Dili*, Ocak 1981; Hasan Fethi Gözler, "Avrupa'da ve Bizde Edebiyat Akımları", Damla Yayınları, İstanbul, 1976; Klasisizm md. TDEA Dergah Yayınları, C. 5.
13. Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.
14. Macit Gökberk, *Felsefenin Evrimi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, s. 62.
15. John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (Çev. Melih Yürüşen), LDT Yayınları, 1995.
16. Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 66.
17. Aydınlanma felsefesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1961, s. 333-411
18. Emin Özdemir, *a.g.e.*, s. 303.
19. Suut Kemal Yetkin, *a.g.e.*, s. 29.
20. Fransız İhtilâli ve birey kavramıyla ilgili olarak bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, "1789 Bildirisi ve Bireysel Haklar Sorunu", *Türkiye Günlüğü*, Temmuz 1989.
21. İhtilâl sonrası Fransa'sı için bkz. Şahin Uçar, "Fransız İhtilâli/Tanrılar Susamışlardı", *Türkiye Günlüğü*, Temmuz 1989.
22. Tahsin Yücel, *a.g.y.*, s. 62-63.
23. Mme de Stael, *Edebiyata Dair* (Çev. Safiye Hatay- Vahdi Hatay) MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
24. Cemil Göker, *a.g.e.*, s. 28-29.
25. Theophile Gautier, *Romantizmin Tarihi* (Çev. Necdet Bingöl) MEB Yayınları, İstanbul, 1975, s. 9.
26. Romantizmin 1830'lardan sonra "sosyal romantizm"e yönelişiyle aynı dönemlerde liberalizmin Thomas Hill Green'le "sosyal liberalizm"e yönelişini XIX. yüzyıl ortalarındaki

Avrupa'nın sosyal hareketliliği içinde birlikte değerlendirmek gerekir.

27. Sabahattin Sakman, *Rasyonel İnsanın Felsefesi*, Akla Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 221.

28. Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983. s. 224.

29. Suut Kemal Yetkin, *a.g.e.*, s. 36.

30. Nedim Gürsel, *a.g.y.*, s. 7.

31. "Birey" felsefesi için bkz. Sabahattin Sakman, *a.g.e.*, s. 91-113.

32. Mme de Stael, *a.g.e.*, s. 15.

33. *Türk Dili*, Ocak 1981, s. 69.

34. Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 74.

35. Tahsin Yücel, *a.g.y.*, s. 68.

36. Suut Kemal Yetkin, *a.g.e.*, s. 33.

37. Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 65.

38. TDEA "Romantizm" md. Dergah Yayınları, C.7, s. 347.